

Echa Komisji Edukacji Narodowej na łamach wybranej prasy dla nauczycieli w II Rzeczypospolitej

Wprowadzenie

Okres międzywojenny był czasem intensywnej i wzmożonej pracy oświatowej, wychowawczej i edukacyjnej na wszystkich poziomach i płaszczyznach życia społecznego, a nowa sytuacja polityczna, społeczna i ekonomiczna wymusiła konieczność wypracowania nowatorskiej koncepcji obywatela, którą realizowano poprzez system oświatowy.

Przez okres międzywojenny próbowano wyrównać kontrasty pomiędzy wschodnią a zachodnią częścią Polski, które były konsekwencją polityki państw zaborczych¹. Uważano, że oświa-

¹ Szczególnie obszar województw wschodnich jako ziemie byłego zaboru rosyjskiego był zaniedbany i zacofany w zakresie szkolnictwa. Przyczyną dysproporcji rozwoju szkolnictwa ziem polskich była polityka państw zaborczych. Na terenach zaboru rosyjskiego władze carskie nie wprowadziły obowiązku szkolnego. W zaborze austriackim, w wyniku konstytucji z 1850 r., obowiązywał przymus szkolny. Galicyjski Sejm Krajowy w 1895 r. uregulował obowiązek uczęszczania do szkół przez 6–7 lat. Na terenie Królestwa Kongresowego nie był przestrzegany obowiązek szkolny dla dzieci w wieku od 6 do 12 lat, który został zatwierdzony jeszcze w 1808 r. przez Izbę Edukacyjną w Księstwie Warszawskim. Obowiązek szkolny wprowadzany przez państwa zaborcze był jednym z elementów polityki asymilacyjnej, ale zwiększał rozwój prywatnych i państwowych seminariów nauczycielskich. Por. M. Pęcherski, M. Świątek, *Organizacja oświaty w Polsce w latach 1917–1977. Podstawowe akty prawne*, Warszawa 1978, s. 21.

ta przyczyni się do scalenia zróżnicowanego wskutek rozbiorów narodu oraz umożliwi nadrobienie zaległości w rozwoju Polski.

Od 1918 roku do pobudzeniu ducha obywatelskiego i poczucia odpowiedzialności za losy państwa korzystano z dorobku Komisji Edukacji Narodowej. Jej idee i postulaty były bliższe ugrupowaniom politycznym, których zasadniczym rdzeniem wychowania była ideologia wychowania narodowego reprezentowana przez endecję. Natomiast obóz sanacyjny, który wysunął koncepcję wychowania państwowego z dorobku Komisji Edukacji Narodowej korzystał w sposób pośredni². Jednak pomimo różnic politycznych i koncepcji wychowawczych niekwestionowanym źródłem ideałów wychowawczych II Rzeczypospolitej była idea narodowa, ukształtowana za czasów Polski szlacheckiej, a wzmocniona podczas zaborów. W podręcznikach pedagogicznych z zakresu historii wychowania, które przeznaczone były do użytku seminariów nauczycielskich, podkreślano znaczenie i rolę Komisji Edukacji Narodowej w rozwoju i upowszechnianiu oświaty w Polsce. W podręczniku z historii wychowania z 1920 roku, który opracował Franciszek Bizoń jak i w *ŹRÓDLACH DO HISTORII WYCHOWANIA* zebranych przez Stanisława Kota wiele uwagi poświęca się działalności Komisji Edukacji Narodowej. Autorzy w swoich podręcznikach przeznaczonych dla nauczycieli świadomie umieszczali ustawy i przepisy Komisji Edukacji Narodowej,

² Prekursorami wychowania narodowego byli liderzy ruchu narodowego, m.in.: Roman Dmowski, Zygmunt Balicki, Jan Ludwik Popławski, Lucjan Zarzecki. Podstawą polityki lansowanej przez L. Zarzeckiego było założenie, że wychowanie narodowe może zapewnić mniejszościom prawo do ich języka ojczystego i wyznania, jeżeli wypełnią one należycie obowiązki wobec państwa. Natomiast pojęcie wychowania państwowego pojawiło się po 1926 r. i stało się symbolem ideologii wychowawczej sanacji. Głównym propagatorem wychowawczej myśli Józefa Piłsudskiego był Adam Skwarczyński, który w pracy wychowawczej przekładał działanie nad wzniosłe hasła i dowodził, że źródło wielkości narodu stanowi praca kształtująca rzeczywistość, charaktery i moralność.

w których czytelnik odnajdywał sens i idee jej działania, wzorzec osobowy nauczyciela, czy wytyczne pracy pedagogicznej. Bizoń i Kot umieścili również w swoich pracach pedagogiczno-histerycznych fragmenty USTAWY KOMISJI EDUKACJI NARODOWEJ DLA STANU AKADEMICKIEGO Y NA SZKOŁY W KRAJACH RZECZYPOSPOLITEJ PRZEPISANE, których „fragmenty odzwierciedlały ducha obywatelskiego i kierunek ideowy, jakie Komisja pragnęła nadać szkołom”³. Celem Komisji Edukacji Narodowej zawartym w PRZEDMOWIE DO USTAW było wychowanie człowieka, który miał być „pobożnym ku Bogu, oświeconym i cnotliwym w całym życiu, a zatem sprawiedliwym i czułym względem bliźnich, dobrym Ojczyzny synem, szlachetnym w zadaniach, posłusznym prawu, znającym swobody swoje”⁴. Ideał wychowania Komisji był tożsamy z ideologiami wychowawczymi w II Rzeczypospolitej, dlatego szczególnie istotne było zapoznawanie z nim przyszłych nauczycieli i osób, które będą związane z pracą pedagogiczną. Echa Komisji Edukacji Narodowej pojawiały się w podręcznikach pedagogicznych oraz w periodykach skierowanych do nauczycieli.

Celem niniejszego artykułu jest próba wskazania sposobu przekazywania treści dotyczących osiągnięć Komisji Edukacji Narodowej, które były omawiane w prasie nauczycielskiej w pierwszych latach po odzyskaniu niepodległości. Przeanalizowano m.in. takie czasopisma pedagogiczne jak: „Przyjaciel Szkoły”⁵,

³ *Źródła do historii wychowania (wybór), część II: Od początku w. XVIII do początku w. XX*, oprac. S. Kot, Warszawa 1930, s. 168.

⁴ *Historia wychowania, podręcznik pedagogiczny dla użytku seminariów nauczycielskich, nauczycieli i ludzi zajmujących się wychowaniem*, oprac. F. Bizoń, Warszawa 1920, s. 253; *Źródła do historii wychowania...*, s. 170.

⁵ „Przyjaciel Szkoły” – czasopismo wydawane od 1922 r. w Poznaniu pod redakcją Leonarda Borkowskiego jako niezależny organ polityczny, dwutygodnik nauczycielstwa polskiego, miał służyć sprawom szkolnictwa i nauczania w ujęciu ogólnonarodowym, szczególnie zaś uwagę poświęcano pracy nauczyciela polskiego na kresach zachodnich.

„Szkolę Powszechną”⁶, „Przegląd Pedagogiczny”⁷, „Muzeum”⁸. Wybór niniejszych czasopism wynikał ze zróżnicowanych treści dotyczących działalności Komisji Edukacji Narodowej, wieloletnich tradycji czasopism oraz ich szerokiego zasięgu. Głównymi czytelnikami wymienionych czasopism byli nauczyciele szkół powszechnych, średnich i wyższych, od których działalności pedagogicznej zależały przyszłe losy niepodległego państwa polskiego.

Komisja Edukacji Narodowej na łamach prasy nauczycielskiej

Jednym z pierwszych artykułów dotyczących Komisji Edukacji Narodowej był tekst W. Osterloffta pt. *Duch Komisji Edukacji Narodowej (Przyczynek do oświecenia sprawy kształcenia etycznego i obywatelskiego w szkole)*, opublikowany w 1923 roku w czasopiśmie dla nauczycieli pt. „Przyjaciel Szkoły”⁹. Tekst zawierający wykaz i charakterystykę ustaw Komisji Edukacji Narodowej był

- ⁶ „Szkola Powszechna” – kwartalnik pedagogiczny poświęcony sprawom wychowania i nauczania szkolnego oraz kształcenia nauczycieli, wydawany od 1920 r. nakładem Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, pod redakcją Anieli Szygówny, a następnie Zygmunta Ziemińskiego.
- ⁷ „Przegląd Pedagogiczny” – czasopismo poświęcone było sprawom wychowania szkolnego i domowego. Na treść pisma składały się artykuły z teorii wychowania, historii oświaty, psychologii wychowawczej, higieny, metodyki nauczania oraz recenzje podręczników szkolnych. W ciągu długiego czasu ukazywania się czasopisma zmieniali się jego redaktorzy. Zmienne były również warunki polityczne, co wpływało na kształt profilu pisma. W latach 1905–1916 ukazuje się kolejno pod tytułami „Szkola Polska”, „Sprawy Szkolne”, „Wychowanie w Domu i w Szkole”; natomiast w okresie międzywojennym „Przegląd Pedagogiczny” był wydawany z podtytułem Towarzystwa Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych.
- ⁸ „Muzeum” – czasopismo wydawane we Lwowie od 1885 r. przez Towarzystwo Nauczycieli Szkół Wyższych pod redakcją Romana Palmsteina. Treść artykułów zawartych w „Muzeum” poświęcona była sprawom wychowania, szkolnictwa i nauczania. Początkowo „Muzeum” ukazywało się jako miesięcznik, później dwumiesięcznik, a od roku 1935 jako kwartalnik. Kilkakrotnie zmieniany był również podtytuł czasopisma.
- ⁹ „Przyjaciel Szkoły” 1923, Zeszyt 3–4, Nr 20.

jednym z artykułów wchodzących w skład cyklu historycznych tradycji oświatowych. Artykuły dotyczące działalności Komisji Edukacji Narodowej publikowano w prasie pedagogicznej rokrocznie w numerach październikowych, aby upamiętnić datę powołania Komisji. Natomiast w 1923 roku, kiedy to obchodzono 150. rocznicę „Ustanowienia Komisji nad Edukacją Młodzi Narodowej Szlacheckiej Dozór Mającej” redaktorzy czasopism pedagogicznych publikowali obszernie artykuły dotyczące historii działalności Komisji Edukacji Narodowej.

Działalność Komisji Edukacji Narodowej opisywano w kontekście historycznym, uwzględniając sytuację czasów saskich, które pokryły „rdzą nie tylko miecze, ale i umysły polskie. Szaleńcze pojęcie wolności z nieszczęsnem «veto» jednostki i absolutna wolna elekcja wgryzły się w chore mózgi szlacheckie tak głęboko, że wiele lat trzeba było poświęcić walce z temi dwoma bożyszczami głupoty ludzkiej”¹⁰.

Komisja Edukacji Narodowej nie była samoistną strukturą, ale wyraźną kontynuacją idei Stanisława Konarskiego, który jako nauczyciel i reformator rozpoczął odrodzenie polityczne, moralne i intelektualne Rzeczypospolitej. Jego hasło „odrodzenie narodu poprzez oświatę” nie zostało zapomniane z chwilą śmierci Konarskiego, ale znalazło swoją kontynuację w działalności Komisji Edukacji Narodowej.

W prasie pedagogicznej okresu międzywojennego w działalności Komisji Edukacji Narodowej dostrzegano fundament odrodzenia narodowego w drugiej połowie XVIII wieku. Jako pierwsze ministerstwo oświaty w Europie była chlubną kartą w dziejach historii Polski. Jednocześnie idee Komisji Edukacji Narodowej ugruntowały ideologie wychowawcze II Rzeczypospolitej, a korzystanie z jej działalności było przykładem nawiązywania do tradycji wychowania. „Sposób postępowania owej pierwszej najwyższej magistratury szkolnej do dziś dnia za wzór służyć

¹⁰ „Przyjaciel Szkoły” 1923, nr 15, s. 314.

może”¹¹. Szczególnie doceniano demokratyczny charakter działalności KEN, gdy zamierzano coś nowego stworzyć, zwracano się uniwersałem o rady do ogółu i rady owe przyjmowano. Gdyby tego nie było, kto wie, czy pojawiłyby się prace takich teoretyków jak: Antoni Popławski¹² czy Franciszek Bieliński¹³.

¹¹ „Przyjaciel Szkoły” 1923, nr 15, s. 315.

¹² Antoni Ignacy Popławski (1739–1799), pedagog, ekonomista, zwolennik i propagator fizjokratyzmu, profesor pijarskiego Collegium Nobilium i Szkoły Głównej w Krakowie (od 1781 r. nauczał etyki i prawa naturalnego), członek Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych, autor projektu reformy szkolnej oraz m.in.: *O rozporządzeniu i wydoskonaleniu edukacji obywatelskiej, projekt prześwietnej Komisji Edukacji Narodowej Korony Polskiej* i W. Ks. Litewskiego w marcu 1774 podany, Warszawa 1775; wyd. następne zob.: Wydania zbiorowe poz. 1; fragmenty przedr.: B. Suchodolski ibidem poz. 1; S. Tync ibidem, poz. 1; Z. Florczak, L. Pszczołowska [w:] *Ludzie Oświecenia o języku i stylu*, t. 2, Warszawa 1958; H. Hinz, A. Sikora [w:] *Polska myśl filozoficzna. Oświecenie – Romantyzm*, (Warszawa 1964), *Moralna nauka dla szkół narodowych na pierwszą i drugą klasę*, b.m.w., 1778; wyd. następne: *na I klasę*, Kraków 1785; *na II klasę*, Kraków 1785; *na I klasę*, Kraków 1787; *na I i II klasę*, Kraków 1794; także Wilno 1795; także brak miejsca i roku wydania; *na I klasę*, b.m.w. (po roku 1800); *na II klasę*, Wilno (po roku 1800); *na I i II klasę* w oprac. S. Sobieskiego, Lwów 1863. Zob. E. Aleksandrowska, *Popławski Antoni*, [w:] *Dawni pisarze polscy od początków piśmiennictwa do Młodej Polski. Przewodnik biograficzny i bibliograficzny*, tom III: Mia-R (koordynacja całości Roman Loth), Warszawa 2002, s. 272–274; t. 6, cz. 1: *Oświecenie*, [w:] *Bibliografia Literatury Polskiej – Nowy Korbut*, Warszawa 1970, s. 55–58; A. Woltanowski, R. W. Wołoszyński, *Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794*, Warszawa 1973, s. 420.

¹³ Franciszek Bieliński (1740–1809), pisarz wojsk koronny, działacz Oświecenia, pedagog, zwolennik powszechnego nauczania. Jako jeden z pierwszych nawiązał kontakt z Komisją Edukacji Narodowej, przedstawiając swe projekty reformy szkolnictwa. W latach 1776–1782 członek Komisji Edukacji Narodowej, zajmował się głównie porządkowaniem funduszu edukacyjnego i sprawami finansowymi. Był rzecznikiem nowoczesnych programów kształcenia, z polskim językiem wykładowym. W 1775 r. napisał projekt oświatowy: *Sposób edukacji w XV listach opisany, które do Komisji Edukacji Narodowej od bezimiennego autora były przestane*. R. P. 1775, w którym proponował po raz pierwszy na gruncie polskim powszechność kształcenia oraz odpowiedzialną edukację dla każdego stanu społecznego. Zob. Z. Florczak, L. Pszczołowska, *Ludzie Oświecenia o języku i stylu*, t. 2, Warszawa 1958; J. Lubieniecka, *Reforma programu szkolnego Komisji Edukacji Narodowej. Wybór tekstów*, Warszawa 1962; A. Woltanowski, R. W. Wołoszyński, *Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794*, Warszawa 1973, s. 420.

W „Przyjacielu Szkoły”, w czasopiśmie dla nauczycieli z 1923 roku postulowano, aby w niektórych kwestiach dotyczących oświaty skorzystać z otwartych konkursów, włączyć społeczeństwo do poprawy sytuacji szkolnej, a tym samym skorzystać z tradycji demokratycznych KEN. W okresie międzywojennym w USTAWACH KEN zwracano uwagę na plan organizacji szkolnej,

który pomysłem swoim należy rzeczywiście do najoryginalniej i najprościej ujętych systemów szkolnych. Jedność nauki i dozoru szkolnego, zupełna niezależność szkolnictwa od wszelkich władz państwowych z wyjątkiem sejmu, więc wykluczenie zupełnie wszelkiego wpływu administracyjnych, politycznych i biurokratycznych czynników, stworzyły ze szkolnictwa w Polsce jedyną w swoim rodzaju organizację państwową, jakiej próżno gdzieindziej szukać¹⁴.

We wszystkich pracach poświęconych działalności Komisji Edukacji Narodowej analizowano ideał wychowawczy KEN, w którym poszukiwano wspólnych cech ideologii wychowania narodowego.

Celem edukacji jest to wszystko, cokolwiek stanowi szczęśliwość szczególną człowieka: zdrowie, cnota i obyczaje, rozsądek pewny, dobry rząd domowy, miłość, przyjaźń i szacunek u drugich, z drugiej zaś strony wszystko to, co składa się na szczęśliwość publiczną, czyli równą i najściślejszą sprawiedliwość, mądre prawodawstwo, obrona krajowa cnoty obywatelskiej, niepodległość w zdaniu, szlachetność myśli i postępów, wreszcie poszanowanie cudzej własności¹⁵.

W prasie pedagogicznej podkreślano znaczenie dobra ogólnego i szczęśliwości powszechnej, eksponowano ducha obywatelskiego, który niewątpliwie dominował w ustawach Komisji Edukacji Narodowej.

¹⁴ „Przyjaciel Szkoły” 1923, nr 15, s. 315.

¹⁵ „Szkoła Powszechna” 1923, nr 2, s. 97.

Za czasów Komisji Edukacji Narodowej wychowanie patriotyczne było związane z ideą wychowania dobrego człowieka i obywatela, syna Ojczyzny. Ideał ten starano się zaszczyć młodzieży wpajając jej miłość Ojczyzny, szacunek dla praw i tradycji narodowej. W dziedzinie wychowania patriotycznego wydobyto zagubioną przez szlachtę zasadę: *Salus rei publicae suprema lex esto* (dobro Rzeczypospolitej powinno być najwyższym prawem). Przypominano obywatelowi jego obowiązki wobec państwa, posłuszeństwo prawu, dbałość o siłę i powagę Rzeczypospolitej¹⁶.

Pierwszy ideał wychowania obywatelskiego zaproponowany przez Komisję Edukacji Narodowej był aktualny w II Rzeczypospolitej. Naczelną zasadą było wychowanie obywatela na „wiernego syna Ojczyzny”. Nowy typ Polaka nowożytnego – człowieka obowiązku i pracy, który poprzez szczęście osobiste, w poczuciu zdobytych sił moralnych i fizycznych mógł spełnić powinności indywidualne i społeczne dla dobra osobistego i ogółu – był jednocześnie pożądanym wzorem wychowawczym w okresie międzywojennym. W realizacji ideału wychowania Komisji Edukacji Narodowej ważną rolę odegrała nauka religii i nauki moralne oraz rola nauczyciela jako wychowawcy. Dlatego też te zagadnienia były analizowane na łamach prasy dla nauczycieli w okresie międzywojennym.

W prasie pedagogicznej okresu międzywojennego analizowano również treści programowe poszczególnych przedmiotów. W 1926 roku w drugim zeszycie „Szkoły Powszechnej” Tadeusz Kupczyński omówił znaczenie, etapy i przebieg edukacji fizycznej, która była jednym z podstawowych przedmiotów w wychowaniu obywatelskim w II Rzeczypospolitej. Natomiast instytucja sądów koleżeńskich powołana przy szkołach Komisji Edukacji Narodowej, jako środek w utrzymaniu zgodności wśród uczniów była niewątpliwie pierwowzorem idei samorządności szkolnej, tak charakterystycznej dla okresu międzywojennego.

¹⁶ E. J. Kryńska, *Polskie tradycje patriotyczne – czy to skansen czy zaścianek?*, [w:] *Patriotyzm a wychowanie*, E. J. Kryńska, A. Szarkowska, U. Wróblewska (red.), Białystok 2009, s. 53-54.

W prasie przeznaczonej dla nauczycieli wiele uwagi poświęcono stanowi nauczycielskiemu, który został wyodrębniony przez Komisję Edukacji Narodowej, jako osobny i zamknięty stan społeczny o własnych prawach, obowiązkach i przywilejach, „jakby świecki zakon oświatowy o szerokim samorządzie zgrupowany w terytorialne zgromadzenia”¹⁷. Wobec braku dostatecznej liczby nauczycieli w okresie międzywojennym, informowanie o stanie nauczycielskim było szczególnie ważne podczas kreowania nowego etosu nauczyciela. Podkreślano także fenomenalny, jak na tamte czasy, podział strukturalny i terytorialny szkolnictwa¹⁸, który w okresie międzywojennym porównywano do podziału na okręgi szkolne, które dokonało Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego.

Podsumowanie

Stronnictwa polityczne realizując ideologie wychowawcze korzystały z polskiego dorobku oświatowego i poszukiwały elementów łączących przeszłość oświatową z ówczesną sytuacją okresu międzywojennego. Polityka państw zaborczych przerwała ciągłość w rozwoju oświaty polskiej, dlatego też szczególnie w pierwszych latach po odzyskaniu niepodległości odwoływano się do osiągnięć czasów stanisławowskich i powołanej wówczas Komisji Edukacji Narodowej. „Idea pracy dla państwa i odpowiedzialności za państwo była coraz bardziej żywa i wchodziła w rdzenne warstwy naszych tradycji wychowawczych w niepodległej Polsce”¹⁹.

¹⁷ „Przyjaciel Szkoły” 1923, nr 15, s. 315.

¹⁸ Komisja Edukacji Narodowej wyodrębniła wówczas 10 wydziałów: wielkopolski, małopolski, mazowiecki, wołyński, ukraiński, litewski, żmudzki, poleski, ruski i wydział szkół pijarskich.

¹⁹ E. J. Kryńska, *Ideał wychowania a wzór osobowy. Niektóre typy uznawanych wzorów osobowych w XIX i XX wieku*, [w:] *Ideały wychowawcze i wzory osobowe narodu polskiego w XIX i XX wieku*, E. J. Kryńska (red.), t. 1, Białystok 2006, s. 30-31.

W okresie międzywojennym na łamach prasy nauczycielskiej publikowano artykuły, które charakteryzowały założenia Komisji Edukacji Narodowej i omawiały jej znaczenie w kontekście budowania nowego systemu szkolnego w niepodległej Polsce.

Treści przekazywane nauczycielom na łamach prasy pedagogicznej dotyczące działalności Komisji Edukacji Narodowej można podzielić na dwie kategorie. Część zagadnień dotyczyła idei Komisji Edukacji Narodowej i jej fenomenu na skalę europejską, a część uwagi czytelnika skierowano na kwestie dotyczące procesu wychowawczego i kształcącego w ujęciu dydaktyczno-metodycznych wskazówek. Komisja Edukacji Narodowej – jako pierwsza wychowawczyni narodu²⁰, niewątpliwie dała początek rozwojowi oświaty świeckiej oraz stworzyła fundament kolejnym pokoleniom do walki o suwerenność Rzeczypospolitej. W okresie międzywojennym osiągnięcia Komisji Edukacji Narodowej stanowiły inspirację w budowaniu struktury oświatowej II Rzeczypospolitej. W okresie międzywojennym informacje dotyczące Komisji Edukacji Narodowej umieszczano w czasopiśmie pedagogicznych. Z okazji 150. rocznicy powołania KEN we wszystkich analizowanych periodykach dla nauczycieli opublikowano artykuły dotyczące działalności i osiągnięć Komisji.

Aktualnie, pomimo obchodów 240. rocznicy powołania Komisji Edukacji Narodowej i towarzyszących jej licznych konferencji o charakterze ogólnopolskim, w profesjonalnych czasopiśmie adresowanych do nauczycieli odnotowano jedynie wzmianki na ten temat. Czyżby obchodzenie co roku Dnia Edukacji Narodowej całkowicie wypełniło przekaz tradycji historycznej, a wiedza dotycząca genezy Dnia Nauczyciela jest dla wszystkich już znana i powszechna?

²⁰ „Przyjaciel Szkoły” 1925, nr 16, s. 123.